

Ю. М. Бажал, доктор економічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

ЗНАННЄВА ЕКОНОМІКА: СЛОВО ТА ДІЛО

Термінологія має значення

Сучасна парадигма визначення сутності та факторів глобальної конкурентоздатності країни методологічно прямо пов'язана з новою категорією «знаннєва економіка», яка була введена в науковий обіг в англomовному оригіналі: «knowledge based economy». Тільки після певного періоду осмислення змісту її почали також представляти за скороченою формою: «knowledge economy». Ця лінгвістична історія засвідчує усвідомлене намагання точно передати концептуальний зміст. Доцільність і актуальність такої філологічної ретельності знайшли підтвердження і в Україні, де більшість фахівців цю категорію подають як «економіка знань». У такому перекладі багато хто сприймає цю категорію як галузеве явище подібно до економіки промисловості, сільського господарства, транспорту тощо. Проте цей переклад дезорієнтує, бо головним концептуальним змістом даної категорії є позиціонування ресурсу знань як головного фактора економічного зростання країни. Методологічним ядром цієї категорії виступають не характеристики функціонування окремих галузей, пов'язаних з виробництвом знань у різноманітних проявах, а кінцевий синергетичний результат — комерціалізація знань для забезпечення сталого економічного розвитку. Для України зазначений «нюанс» є критичним, бо маємо значний розрив між здобутками окремих галузей знань і рівнем добробуту країни в цілому. Тому більш правильно перекладати канонічний термін «knowledge based economy» як «знаннєва економіка», а не «економіка знань». Подальший аналіз надасть додаткових аргументів на користь такого представлення термінології. Парадигма знаннєвої економіки сформувалася на межі тисячоліть і стала сьогодні основною теоретичною базою політики економічного зростання як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Відомо, що на базі концепції знаннєвої економіки Європейський Союз в 2000 році прийняв «Лісабонську стратегію», де поставлено за мету створити в Європі до 2010 року найбільш конкурентну і динамічну в світі знаннєву економіку, яка забезпечує стале економічне зростання, більше привабливих робочих місць та більшу соціальну злагоду. Відповідні критерії застосовуються і до країн — кандидатів до вступу в ЄС вже у вигляді конкретних вимог до їх поточної економічної політики. Це стосується і України як потенційного кандидата на вступ до об'єднаної Європи і як сусідньої країни та важливого економічного партнера європейських держав. Таким чином, адекватне розуміння сутності концепції знаннєвої економіки та відповідних заходів державної економічної політики щодо її реалізації на практиці є актуальним для сучасної України, — як для здійснення стратегії забезпечення її довгострокової конкурентоздатності, так і в геополітичному контексті.

Знаннєва економіка — рецепт скорочення розриву рівнів конкурентоспроможності

Концепція знаннєвої економіки обстоює кардинально новий теоретичний і практичний висновок, що принципи політики для досягнення світового лідерства стають необхідністю і для країн-аутсайдерів, якщо вони не відмовляються від економічного зростання. Тим більше це стосується країн, які прагнуть потужного розвитку. Особливістю теперішнього етапу еволюції світової економіки є те, що сьогодні неможливо зволікати з реалізацією стратегії, яку застосовують світові країни-лідери, і не бути аутсайдером. Головним двигуном цієї стратегії виступає ефективна комерціалізація знань через створення та глобальну дифузії науково-технологічних інновацій. Такий висновок переконливо обґрунтовує низка досліджень факторів конкурентоздатності відомої групи вчених під керівництвом Майкла Портера в рамках підготовки щорічних звітів про конкурентоздатність країн світу (The Global Competitiveness Report) під егідою проекту Світового економічного форуму в м. Давосі.

У зазначеному звіті за 2002 рік група Майкла Портера представила один цікавий результат багатокри-теріальних досліджень факторів конкурентоспроможності країн, а саме, що рівень глобальної конкурентоздатності країни може агреговано репрезентувати один показник — кількість використаних патентів, виданих у США, на 1 млн. населення. Аналіз конкурентоздатності за десятками параметрів показав той самий результат оцінювання, що і за названим одним, який саме і віддзеркалює ефективність процесів комерціалізації інноваційно-технологічних знань. На підставі аналізу цього параметра був зроблений висновок, що всі країни можна розділити на дві групи: ключові технологічно-інноваційні та інші. Саме до першої групи увійшли найбільш успішні за рівнем добробуту та конкурентоздатності країни, а умовою включення до цієї групи виявилось забезпечення рівня інноваційного технологічного розвитку, за якого даний показник кількості використаних патентів буде більше 15. У 2001 році таких країн виявилось 24, причім із суттєвим відривом від інших (у звіті за 2006 рік до цих країн приєднався тільки Люксембург, але в 2001 році ця країна взагалі не була представлена). Аналіз також показав, що для першої групи країн технологічний фактор забезпечував половину високого рівня загального індексу конкурентоспроможності, в той час як для країн, віднесених до іншої — групи неінноваційних, внесок технологічного фактора не перевищував однієї третини.

На жаль, для України цей показник у 2006 році дорівнював тільки 0,5 патента, що вже свідчить про серйозне відставання нашої країни за рівнем глобальної конкурентоздатності. Це підтверджує і багатокomпонентний загальний індекс, за яким у 2006 році ми посіли тільки 73-є місце серед 131 країни, що розглядалися для аналізу.

Показник кількості використаних у виробництві патентів, виданих у США, на 1 млн. населення в 2006 році для сусідніх для України держав був такий: Росія — 1,2; Польща — 0,8; Угорщина — 4,9; Словачка — 0,7; Румунія — 0,4; Болгарія — 0,4; Туреччина — 0,2. Ці дані можуть трошки заспокоювати, якщо не подивитися на динаміку процесів, яку можна спостерігати за допомогою статистики Національного наукового фонду США.

Україна навіть не представлена в статистиці, що свідчить про незначну кількість виданих патентів нашим громадянам. Це підтверджують дані Держкомстату України.

Можна зауважити, що згідно з критерієм, який розглядається, Росія, Угорщина, Чехія та Польща мають серйозну стратегічну конкурентну перевагу по відношенню до України, яка не тільки суттєво програє, а й, що більш загрозливо, не демонструє зрушень на краще. Проте якщо подивитися на досвід країн, які останнім часом успішно реалізували стратегію економічного прориву та суттєво скоротили, а то й ліквідували, відставання від світових лідерів, то можна бачити, що їхні економічні досягнення прямо залежали від спеціальних неординарних зусиль і спеціальної політики на теренах динамічного формування інноваційно-знаннєвої економіки.

Таблиця 1 переконливо, на наш погляд, ілюструє вищезазначене. В ній представлені дані тих країн, які в 80-х роках минулого століття ще не входили до групи ключових технологічно-інноваційних держав і за останні 20 років наздогнали лідерів. Це — Республіка Корея, Сінгапур, Тайвань (Китай), Гонконг, Ірландія. Економічні досягнення цих країн широко відомі та оцінені за багатьма параметрами. Але критерій розвитку знаннєвої економіки, що розглядається, не тільки підтверджує свою монорепрезентативність, але й дуже рельєфно демонструє природу заходів, які забезпечили успіх, — активна комерціалізація набутих інноваційно-технологічних знань. Темпи цих процесів у зазначених країнах вражають: наш критеріальний параметр збільшився в них за 20 років відповідно в 94,7; 39,0; 21,9; 8,0; 4,7 разів.

Таблиця 1. Темп розвитку знаннєвого фактора — патентів використаних США, країнами, які наздогнали групу ключових технологічно-інноваційних країн (межа входження — 15 використаних патентів, виданих у США, на 1 млн. населення) за останні 20 років

Рейтинг 2006	Країна	Кількість використаних патентів, виданих у США, на 1 млн населення в 2006 р.	Середньорічна кількість використаних патентів, виданих у США, на 1 млн населення в 1980–89 рр.	Темп росту 2006 р. до середньорічної 80-х рр., %
8	Республіка Корея	123,1	1,3	9469%
11	Сінгапур	93,6	2,4	3900%
13	Тайвань, Китай	280,2	12,8	2189%
21	Гонконг	43,4	5,4	804%
22	Ірландія	41,4	8,8	470%

Джерело: The Global Competitiveness Report 2007-2008. — The World Economic Forum, Geneva, 2007.

Цей приклад є дуже показовим для українських реалій, де економічна політика поки що характеризується тільки деклараціями щодо прихильності до «інноваційного вектора економічного зростання», а можновладці вже багато років зволікають з кардинальними реформами, спрямованими на розбудову сучасної знаннєвої економіки постіндустріального типу. Вони все не наважуються здійснити кардинальні заходи для стимулювання прогресивної структурної перебудови, ефективного реформування сфер освіти, науки, інноваційної діяльності.

Конкурентоспроможність у розрізі стадій інноваційного циклу

Аналітична база даних, що представлена в «Звіті про глобальну конкурентоздатність 2007-2008», підготовленому під керівництвом Клауса Шваба та Майкла Портера, дозволяє більш деталізовано проаналізувати глобальну конкурентну позицію України з точки зору концептуальних підходів і критеріїв щодо формування знаннєвої економіки.

Як зазначалося, головною особливістю цих критеріїв є акцентуація головної уваги на кінцевому результаті інноваційного циклу — комерціалізації інноваційно-технологічних знань. Традиційна лінійна модель цього циклу, коли окремо вибудовуються системи управління для різних його стадій: «освіта — дослідження і розробки — технології виробництва — реалізація», сьогодні справедливо піддається критиці за те, що в її рамках основна увага концентрується на стадії досліджень і розробок, а не на кінцевому результаті — комерційному впровадженні інновацій. Розвиток окремих стадій не гарантує досягнення бажаного кінцевого результату — перетворення наявних знань у фактор економічного зростання. Таку ситуацію можна чітко ідентифікувати щодо України за допомогою рейтингових оцінок зазначеного Звіту про глобальну конкурентоздатність.

Для цього ми розташували певні показники, які використовуються для побудови агрегованого індексу конкурентоздатності, згідно з належністю до різних стадій інноваційного циклу. Далі ми порівняли місця рейтингу країни за кожним показником для того, щоб оцінити ступінь розвинутості кожної стадії та порівняти ці показники. Такий аналіз можна використати і для порівняння ситуації в різних країнах. В даному аналізі ми порівняли такі країни: Україну, Польщу, як країну-аналог, і Фінляндію, як визнаного світового лідера в розбудові знаннєвої економіки і як країну, що зуміла дуже динамічно пройти шлях від європейського аутсайдера до перших місць в рейтингу глобальної конкурентоздатності.

Стадії інноваційного циклу представляють такі параметри зазначеного «Звіту»:

Стадія освіти:

1. Охоплення вищою освітою.
2. Якість системи освіти.
3. Якість освіти з математики і природничих наук.
4. Якість шкіл менеджменту.

Стадія досліджень і розробок:

5. Інноваційний потенціал. 6. Якість науково-дослідних інституцій. 7. Витрати фірм на дослідження і розробки. 8. Державна підтримка передових технологій.

Стадія інноваційного менеджменту:

9. Тип конкурентних переваг (шкала 1–7, глобальна конкурентоспроможність компаній обумовлюється: 1=низькою вартістю та наявністю місцевих ресурсів, 7=унікальною продукцією та технологіями).

10. Складність виробничого процесу (шкала 1–7, у виробничому процесі використовуються: 1=трудомісткі методи та застарілі технології, 7=найкращі у світі та найбільш ефективні технології).

11. Використання патентів.

12. Поширеність маркетингу.

Стадія комерціалізації знань:

13. Відтік мізків (чим менший відтік, тим вище рейтинг).

14. Наявність передових технологій.

15. Абсорбція технологій фірмами.

16. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) та трансфер технологій.

В таблиці 2 представлені рейтингові місця трьох зазначених країн для всіх вищенаведених індикаторів конкурентоспроможності, які віддзеркалюють стан певної стадії інноваційного циклу. Всього в аналізі зазначеного «Звіту» представлено 131 країну. Найкраще рейтингове місце — 1, найгірше — 131.

Таблиця 2. Рейтингові місця Світового економічного форуму в Давосі щодо вибраних країн за показниками стадій інноваційного циклу в 2006 році

	Україна	Польща	Фінляндія
Стадія освіти			
1. Охоплення вищою освітою	17	22	2
2. Якість системи освіти	47	49	2
3. Якість освіти з математики і природничих наук	44	48	1
4. Якість шкіл менеджменту	85	50	12
Стадія досліджень і розробок			
5. Інноваційний потенціал	40	44	5
6. Якість науково-дослідних інституцій	60	64	6
7. Витрати фірм на дослідження і розробки	67	42	9
8. Державна підтримка передових технологій	75	89	11
Стадія інноваційного менеджменту			
9. Тип конкурентних переваг	78	51	6
10. Складність виробничого процесу	69	62	6
11. Використання патентів	58	51	4
12. Поширеність маркетингу	87	67	29
Стадія комерціалізації знань			
13. Відтік мізків	93	77	10
14. Наявність передових технологій	97	80	2
15. Абсорбція технологій фірмами	91	76	7
16. ПІІ та трансфер технологій	106	81	74

Джерело: The Global Competitiveness Report 2007–2008. — The World Economic Forum, Geneva, 2007.

Якщо на стадіях освіти та досліджень і розробок ми виглядаємо достатньо привабливо і приблизно на одному рівні з Польщею, то на завершальних стадіях циклу, де повинен забезпечуватися комерційний інноваційний результат, спостерігається відставання. Дані по Фінляндії, світовому лідерові розбудови знаннєвої економіки, свідчать про важливість досягнення збалансованості у розвитку всіх стадій інноваційного циклу. Це також ілюструє зроблений раніше висновок про комплексний органічний характер знаннєвої економіки, де всі суб'єкти злагоджено працюють на кінцевий інноваційний результат в режимі постійних зворотних зв'язків між представленими стадіями. У ракурсі такого методологічного бачення стає зрозумілою помилковість політики відокремленого керівництва окремими стадіями інноваційного циклу, що власне і відбувається в Україні.

Політика розбудови знаннєвої економіки

Представлений аналіз ще раз засвідчив, що технологічний детермінізм багато у чому обумовлює характер і результати «цивілізаційних» змагань національних економік за місце у світовому рейтингу розвинутості та за

відповідний добробут і соціально-економічне процвітання країн. Тому для українського суспільства і його владних структур конче необхідно усвідомити об'єктивність цих процесів. У сучасних умовах міжнародної конкуренції взагалі не існує іншого вибору для України, ніж проведення політики мобілізації національного потенціалу для забезпечення ефективного вписування української економіки в технологічну траєкторію еволюції людської цивілізації, яке сьогодні залежить від здатності країни реалізовувати концепцію знаннєвої економіки.

Фактор інноваційних технологічних змін має дуже важливе значення саме для середньо- і довгострокового економічного розвитку. Хоча без таких змін країна може підняти стандарти життя в короткостроковому періоді, наприклад шляхом збільшення інвестування, але це не забезпечує довгостроковий результат. Сучасні економічні аналітичні розробки переконливо доводять, що тільки фактор технологічних змін забезпечує безперервний економічний розвиток країни, незалежно від її місця у світовому рейтингу розвинутості.

Проведені міжнародні порівняльні дослідження показали, що можна виділити в країнах-аутсайдерах три головні перепони, які не дозволяють їм ефективно впроваджувати інноваційні технології:

- недостатня законодавча та інституційна база для стимуляції динамічної незалежної ризикової підприємницької конкуренції;

- скорочення кількості підприємців, у яких виникає бажання (мотивація) працювати на ринку високих технологій;

- низький рівень доходу на душу населення, що не створює стимулів і фінансових можливостей працювати на довгострокову перспективу.

Реальна розбудова **знаннєвої економіки** повинна розпочинатися з розробки та реалізації таких трьох блоків державної соціально-економічної політики:

1. Розробка комплексної національної стратегії формування і забезпечення стабільного розвитку знаннєвої економіки. Ключовим елементом такої стратегії є формування в масовій свідомості громадян пріоритетності: опанування найновіших знань, їх пошуку та створення науково-технологічних інновацій в бізнесі як форми ефективного використання цих знань. У цьому контексті також дуже важливим є формування домінантних рис сприйнятливості та готовності до постійних змін в процесах участі в міжнародних глобальних економічних змаганнях.

2. Реалізація цієї концепції на широкій соціальній базі участі та відповідальності всіх прошарків державної спільноти, включаючи, крім державних керівників, приватний сектор, освітян, науковців, інноваторів, інституції громадянського суспільства, мас-медіа тощо.

3. Забезпечення тісної та ефективної кооперації, координації та балансування розвитку ключових секторів економіки, які обумовлюють успішність руху до знаннєвої економіки, а також прискорене створення сучасної інформаційної інфраструктури для **широкого** доступу до сучасних передових знань.

Соціально-економічна органічність та комплексність знаннєвої економіки повинні забезпечуватися координуванням та збалансованим розвитком основних шести управлінських сегментів, що забезпечують ефективність відповідної державної політики.

1. Створення системи економічної мотивації та інституційного середовища для стимулювання широкомасштабного та ефективного використання національних та глобальних знань у всіх секторах економіки, активізації підприємництва, надання можливостей та підтримки економічним та соціальним трансформаціям, яких вимагає сучасний етап науково-технічної революції.

2. Створення суспільства висококваліфікованих, мобільних та творчих особистостей, які протягом життя мають постійну можливість опановувати нові передові знання та мати широкий доступ і до державного, і до приватного фінансування інноваційної діяльності.

3. Створення динамічної інформаційної інфраструктури, конкурентного та інноваційного інформаційного сектора в економіці, який буде прискорювати поширення ефективної та конкурентоспроможної інформації та надавати широкі комунікаційні можливості для всіх осередків суспільства.

4. Створення ефективної інноваційної системи та сприятливого бізнесового середовища, які стимулюють інновації та підприємництво. Національна інноваційна система включає фірми, наукові та дослідницькі центри, університети, аналітичні центри та інші організації, які можуть опановувати та переробляти інформацію з постійно зростаючого глобального «банку знань», робити свій внесок до нього, а також ефективно використовувати ці знання для потреб своєї країни, для створення нової продукції, технологій, послуг, напрямів бізнесу.

5. Створення сприятливого фінансового середовища та його інституційної структури, здатної забезпечити підвищення капіталізації високотехнологічних виробництв як кінцевого результату інноваційної діяльності. Саме це повинно створити зростаючий ефективний попит на технологічні та продуктивні інновації, сприяти структурній перебудові виробництв на сучасній технологічній базі, що повинно закласти надійний підмурок для сталого економічного зростання країни.

6. Створення нового культурного середовища, яке є максимально адекватним для реалізації політики розбудови знаннєвої економіки. Досвід вказує на те, що чимало країн мають стримуюче для розвитку знаннєвої економіки культурне середовище, яке залишається консервативним, з пануванням історичної й ментальної традиції, яка не завжди сприятлива для досягнення успіху в сучасних умовах міжнародної конкуренції. Тому для деяких країн відсутність трансформацій у культурному середовищі може виявитися негативним фактором для вирішення завдань розвитку.

Важливо підкреслити, що політика формування знаннєвої економіки буде ефективною, якщо всі вищезазначені сегменти державного управління спрацюють на кінцевий **результат** — масовий випуск країною конкурентоспроможних на світовому ринку інноваційних продуктів та технологій. Особливого значення набувають удосконалення елементів «складального цеху» цієї комплексної системи: науково-технологічної інноваційної сфери національної економіки. В Україні ця сфера відстала від потенціалу освітянської та науково-технічної сфер, проте вони також потребують проведення кардинальних інноваційних реформ.